

מריה אינס בוגומולני, ארגנטינה
ורחל גרבר, משרד החינוך, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

כאן בונים - גשרים במילים

היה היתה פעם
מלה עגלה,
למה, זוהרת.
תוך המלה שכן העולם
בתוך העולם שכנו אֶנְחֵנו
לוֹחֵשִׁים זֶה לָזֶה
מלים.

גרסיאלה מונטס¹

במסגרת יריד הספרים הבין-לאומי שהתקיים בפברואר 2007 בירושלים, נערך הכנס הבין-לאומי "שווה קריאה" שאורגן בידי המרכז לטכנולוגיה חינוכית (מט"ח).

במושב שיוחד לפרויקטים שמטרתם היא עידוד הקריאה ברחבי העולם, הרצתה סופרת הילדים **מריה אינס בוגומולני** (María Inés Bogomolny), אשת חינוך רבת פעלים מארגנטינה, המתמחה בספרות ילדים ובעידוד הקריאה. מריה אינס הציגה שלושה פרויקטים ייחודיים שהפעילה בארצה במרחבים קהילתיים לא-שגרתיים, על עקרונותיהם המנחים.

לפני ההרצאה ובעקבותיה התקיים דיאלוג בין מריה אינס בוגומולני לבין **רחל גרבר**, ילידת ארגנטינה, האחראית על תכניות השפה והספרות בבית הספר היסודי, באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך בישראל.

מובאים כאן דברים שנאמרו בהרצאה ובדיאלוג בין השניים, שנערכו בידיהן בצורה של ראיון; במאמר זה מתוארים הפרויקטים ועקרונותיהם,

1 גרסיאלה מונטס (Graciela Montes) היא סופרת ארגנטינאית, הכותבת ספרי ילדים, ספרי מסה ורומנים למבוגרים.

מועלות בו מחשבות לגבי ההשתמעויות של הפרויקטים לבית הספר, ומובאות בו "תמונות במילים" ה"מאירות" את הדברים. המאמר הוא מעין גשר שנבנה בידי השתיים בין מקומות ושפות, בין התנסויות ואנשים, בנושא המעסיק כה רבים ברחבי העולם.

מהו ההקשר החברתי-תרבותי של הפרויקטים?

כבני אנוש, בכל אחד מאתנו פועם הדחף לשמוע ולקרוא סיפור ושיר, ולרכוש ידע. מדובר לא רק בדחף אלא גם בזכות להיחשף לסיפורים, לשירים ולידע, ללא הבדלי גיל - מן העריסה עד לשיבה - זכות שמאפשרת לנו לבנות ולהיבנות.

ארגנטינה היא ארץ של סתירות גדולות וקשיים גדולים, אך גם ארץ של הזדמנויות גדולות, ואתגרים גדולים. מרבית הספריות הציבוריות בארגנטינה כיום אינן משמשות עוד כמרכזי תרבות מזמינים ומעודכנים כמו פעם. עם זאת מתקיימת ומתפתחת במדינה זו ספרות ילדים ייחודית, עשירה ומיוחדת המלווה באיורים מרהיבי עין. לכך מצטרפים אנשים וקבוצות בכל המדינה המתנסים בתיווך בין ילדים לבין הקריאה והספרים במטרה לטפח קוראים ביקורתיים שיוכלו להפיק משמעות מטקסטים, שיהיו מסוגלים לקרוא ולכתוב באופן עצמאי ויצירתי, ושיהיו אוהבי ספר ואוהבי קריאה. ללא תקציבים וללא מדיניות ציבורית מצליחים אנשים אלה לחדור דרך הריצים וסדקים שהמערכת בעצמה יוצרת.

מקומות לא-שגרתיים, קוראים לא-שגרתיים וספרים לא-שגרתיים הם שלושה "מצרכים" ש"התבשלו על אש קטנה" ב"לקרוא זה מידבק" (*Leer es contagioso*), ב"ספרים ומשחקים מכאן לשם" (*Libros y juegos de acá para allá*), וב"אנחנו קוראים... מה אתם קוראים?" (*Leo leo... Qué leés?*) - שלושה פרויקטים שנוצרו כדי לבנות גשרים בין קוראים, מקומות וספרים. התנסויות אלו מאפשרות לחלוק רעיונות על ספרים, על קריאות ועל קוראים לא-רגילים במרחבים קהילתיים.

מה אפיין כל אחד מהפרויקטים?

את הפרויקט הראשון "לקרוא זה מידבק" הגיתי ופיתחתי בין השנים 2000 ל-2005 במחוזות שונים בארגנטינה, במסגרת תכנית לאומית לתזונה נכונה

של משרד הרווחה. הפרויקט נכלל כיום בתכנית "משפחות ותזונה" והוא מתקיים בחדרי האוכל הקהילתיים ביישובים שונים ברחבי ארגנטינה.

בעקבות הצלחתו של הפרויקט קידם יוניסֵף (UNICEF) פרויקט דומה "ספרים ומשחקים מכאן לשם", שהיה מיועד לנפגעים מן השיטפונות העזים שהתרחשו במחוז סנטָה פֶה בשנת 2003. הפינני והשיקום ארכו זמן רב, והמרכזים שהוקמו כבית זמני למפונים הפכו למרחבי קריאה שהופעלו בידי מתנדבים. כשהמפונים התחילו להתפזר ולחזור אט-אט לבתיהם, נמשך הפרויקט בסביבתם הטבעית: במרכזים הקהילתיים, בחדרי אוכל קהילתיים, במדשאות ועל המדרכות.

"אנחנו קוראים... מה אתם קוראים?" נוצר ופותח בין השנים 2005 ל-2006 כחלק מתכנית לשיפור תנאי החיים ב"וויז'אס" - משכנות העוני - של בואנוס אַיֵרֵס, במסגרת פעילותה של רשות החינוך של העירייה.

ה"וויז'אס מיסֵרִיָה" (villas miseria) הן שכונות פחונים המוקמות ומתרחבות יום-יום באזורים שונים של בואנוס איירס ובסביבתה, ומיושבות בתושבים המגיעים לעיר הגדולה ממחוזות מרוחקים ומן הארצות השכנות בחיפוש אחר פרנסה ועתיד טוב יותר. רשות החינוך של העיר בואנוס איירס הכריזה על הוויז'אס כאזורים בעדיפות ראשונה לקידום רווחת התושבים.

יעד של הפרויקט היה "לזרוע" מועדוני קריאה במרחבים קהילתיים של הוויז'אס, כגון במרפאות, בתחנות לאם ולילד ובחדרי אוכל.

שלושת הפרויקטים הופעלו במחוזות שונים בארגנטינה, במשך שבע שנים בידי צוותים מצומצמים ביותר.

מהו הרצינול שעומד מאחורי הפרויקטים?

התנסויות אלו התמקדו בשיח על "קריאה של העולם" ועל קריאה של הספרים מחוץ לבית הספר, אך לא כדי להוציא את הקריאה ממנו אלא כדי לנטוע אותה בחיים: לפני בית הספר ואחריו, בבית, במרפאה או בתחנת החיסון, בחדר האוכל הקהילתי; בזמן המְתנה, ברגע של פנאי או של חלימה בהקיץ; בכיכר, בצלו של אילן, מעבר לפינה; בשכונה נידחת,

מרוחקת, בשולי העיר. הפעילות הופנתה הן לילדים הן למבוגרים, כמו בחיים וכמו בספרות.

כל הפרויקטים האלה - שנועדו להרבות ולהכפיל את המרחבים המיועדים לקריאה מחוץ לבית הספר - התבססו על שתי הנחות: האחת, שכולנו נולדנו להיות "קוראים של העולם", והאחרת, שאין קריאה ללא תשוקה.

באשר להנחה הראשונה, לכל בני האדם סקרנות מולדת ונכונות "לקרוא" מפעם, אווירה, מצבי רוח; אנחנו נולדים כ"קוראים של העולם" שהרי ביכולתנו להבין רמזים וקשרים, וזהו תנאי הכרחי לתפקד כקוראים של ספרים. אבל מה שמבדיל בינינו הן ההזדמנויות המאפשרות שהדבר הזה אכן יתרחש, והכמות והאיכות של ההתנסויות המכוונות לכך.

מכאן שהפרויקטים התבססו תמיד על מתן הזדמנויות, ולא על החסכים והמחסור, מתוך אמון מלא ביכולת של כל אדם לקרוא רמזים. תינוקות ומבוגרים, אלה שאינם יודעים קרוא וכתוב, דוברי שפות לא-רשמיות כגון השפות האינדיאניות: כל אלה הם קוראים לא-שגרתיים של העולם.

הספרים היו נגישים וזמינים לכול ללא הבחנה, ואל הקוראים הלא-שגרתיים הצטרפו קוראים מיומנים, שביכולתם "להזמין" אחרים לקרוא ולהנגיש בעבורם את הקריאה.

ההנחה האחרת גורסת, כאמור, כי אין קריאה ללא תשוקה. הפעילות בפרויקטים תוכננה כך שתאפשר לכל אחד מהמשתתפים להתחבר לתשוקה שלו. לשם כך היה צריך לעורר תיאבון ורצון לקרוא, להדביק... כי קריאה היא תופעה מידבקת כמו צחוק, כמו התלהבות, כמו... תשוקה.

שתי הנחות אלו - האמון ביכולתו של כל אדם "לקרוא את העולם" והצורך לפעול כדי לעורר את הרצון - אושרו באין-ספור מפגשים בין ספרים לבין קוראים, מפגשים שנועדו לבנות את האוטונומיה של הקורא.

מי הם הקוראים המיומנים המזמינים לקריאה ומנגישים אותה?

אלה אנשים שקוראים ספרים לא רק כדי ללמוד או במסגרת עבודתם. הם אוהבים לקרוא, נהנים מקריאה, קוראים הרבה ובשטף; הם גם אוהבים

לשוחח על מה שקראו. לכן, במודע או שלא במודע, הם משנים אסטרטגיות בקריאה של טקסטים מסוגים שונים, במחיצתם של קוראים שונים ובסיטואציות שונות. לא ההכשרה שלהם היא הקובעת, אלא רגישותם ויכולתם לתקשר עם ילדים ועם ספרים, יכולת ההקשבה והליווי. קוראים אלה זמינים. להיות זמינים משמעו להיות קשובים לבקשות ולהצעות בלי לנסות ולפתור את הכול בעבור האחרים. קוראים אלה - בהיותם מתווכים ומגשרים בין הספרים לבין הקוראים - מציעים בחירות ומאפשרים אותן, הם לא רק קוראים ספרים אלא "קוראים" גם את הקוראים ואת הסיטואציות של הקריאה; הם לא רק שואלים על הנקרא אלא גם מקיימים דו-שיח על הנקרא, תוך פתיחת פתח לחשיפתן של משמעויות חדשות.

הם עובדים סוציאליים, עובדים קהילתיים, רופאים ואחיות, סטודנטים ועקרות בית, כולם קרובים פיזית למרחב הקריאה, שאחרי הכשרה קצרה מתנדבים לשמש בקביעות מתווכים בין ילדים לבין ספרים.

מה בין אספקה של אוכל לבין אספקה של ספרים והזדמנויות קריאה?

חדרי האוכל הקהילתיים, שצמחו כפטריות אחרי הגשם בעקבות המשבר הכלכלי של שנת 1989, זימנו שימוש במטפורה של אוכל ותזונה בקשר לקריאה: "לערוך שולחן של ספרים...", "להתכבד במה שמתחשק לכל אחד לקרוא...", "לגבש ולהציע תפריט עשיר, מגוון ומזין...", "להכיר טעמים חדשים...", "להרחיב את מגוון ההתנסויות של החיך...".

בשעה שארגונים ממלכתיים ופרטיים לאין מספר עסקו באספקת מזון בלבד, התעורר צורך דחוף באספקה מסוג אחר ולא פחות חיוני: אספקה של מילים וספרים שיש להעניקם בו-זמנית, כחלק בלתי נפרד מחיי היום-יום. יש הקבלה בין סיטואציה של קריאה ובין סיטואציה של אכילה: השולחן הערוך שעליו מוגש האוכל, מקביל לשולחן הערוך שעליו הונחו ספרים לקריאה; למגוון הטעמים, הריחות והצבעים יש חשיבות רבה בתזונה טובה ונכונה ואת זאת אפשר "לתרגם" לקריאה מכוונת של ספרים: דרושים ידע ומיומנות כדי לבנות תפריט מאוזן ומגוון ל"הזנתם הנכונה" של הקוראים. על שולחן הספרים להיות ערוך כך שכל אחד יוכל לטעום על פי רצונו ולפתוח את עצמו לטעמים חדשים. לכן, בכל הפרויקטים

נרכשו ספרים במגוון רחב שיספק את קשת הטעמים, הריחות והצבעים: סיפורים, שירים, משחקי מילים, ספרי אמנות, ספרי מידע ומדע; מבחר שיזמן מחשבות, יעורר רגשות ויעודד קריאה, יהיה בעל איכות ספרותית ואיכות אמנותית, יכלול נושאים הדורשים התמודדות מוסרית ואסתטית מתוך נקודות מבט שונות על החיים.

מה האתגר שהפרויקטים מציבים?

האנתרופולוגית הצרפתייה מיֶשֶׁל פֶּטִי (Michèle Petit)² אומרת: "בעבור אלה שחיים בשכונות העוני שבשולי הערים, הספרים הם חפצים נדירים, לא-ידידותיים במיוחד, בעלי כוח וסמכות, מפחידים. חומות נראות ובלתי נראות לעין מפרידות בין תושבים אלה ובין הספרים. ואם הספרים אינם מתקרבים אליהם, הם לעולם לא יתקרבו אל הספרים..."

האתגר הוא אפוא לדאוג לכך שהספרים יגיעו למקום שהם אינם מגיעים אליו: למרכזי הפינוי לנפגעי השיטפונות המכים בעוצמה גוברת בשנים האחרונות אזורים נרחבים, לחדרי האוכל הקהילתיים בשכונות הנידחות ביותר, בחדרי ההמתנה במרפאות הציבוריות...

אמנם ללא ספרים אי-אפשר לעסוק בקריאה אך בהם כשלעצמם אין די כדי ליצור את המפגש הקסום, את הדיאלוג האינטימי והקבוצתי עם העולמות המדומים, עם המילה, עם הרעיונות ועם הממד הפואטי.

הספרים לוו אפוא בשיחות ובדיונים, במעגלי קריאה שבהם המשתתפים חלקו ביניהם בחירות, קראו זה לזה, הפיקו משמעויות וגיבשו עקרונות בחירה. המטרה הייתה ליצור מפגשים שבהם אפשר לראות כיצד אחרים קוראים - מראות נדירים במרחבים חברתיים אלו.

"זה נראה כמו משתה חתונה", העירה רוֹסָה, שגרה באזור מצוקה במחוז טוקוֹפֶן... ואכן כמו אל מול שולחן המשתה החגיגי, על כל אחד להחליט - אל מול שולחן הספרים - מה הוא יטעם, האם יזלול ללא הבחנה בטעמים וריחות או יבחר לטעום משהו אגב לעיסה אטית ובוחנת, כדי לחזור מאוחר יותר לטעום משהו שונה.

2 Petit, Michèle. Nuevos acercamientos a los jóvenes y la lectura. Colección "Espacios para la lectura." Fondo de Cultura Económica. México, 1999

ככל שהמפגשים מתרבים הקוראים לומדים לבחון, לבחור ולחלוק. לעתים אחד הקוראים מתלהב כל כך מן הגילוי עד שהוא מרגיש צורך עז לשתף אחרים ולקרוא בפניהם את הספר שהקסים אותו. כך הולך ומתחזק הרצון לקרוא. למעגלי הקריאה מצטרפים "עוברי אורח" שנמשכים לאווירה שנוצרה ונבלעים לתוכה.

בסביבה שבה המבוגרים גדלו בפחד מפני ספרים, יש למתווכים הבאים מחוץ למסגרת המשפחתית תפקיד חשוב ומכריע בשינוי הגישה לספרים, ביכולתם להדביק את הקוראים ברצון לקרוא. הם אלה שבונים גשרים בין הספרים ובין הקוראים הלא-שגרתיים בהיותם נגישים, מציעים ומקשיבים, מאפשרים ומלווים. הקוראים שזכו לעלות על הגשרים ולעבור דרכם למדו לארוג מארג של משמעויות, והרי זו מהותה של הקריאה: בניית משמעות כדי "לקרוא את העולם".

מה בין הקריאה בכיתה ובבית הספר לקריאה במסגרת הפרויקטים?

המטרות המוצהרות של שלושת הפרויקטים הן להזין את הדמיון ולפתח את הסביבה האוריינית של הילד מהינקות; לקרב ספרים לאלה שהספרים אינם נגישים להם או אינם מצויים בסביבתם, לאפשר להם גישה למילה הכתובה, להתנסויות קריאה מגוונות, ולשיחות על קריאה מגיל צעיר; לעודד מפגשים בין ספרים ובין ילדים, הוריהם ואנשים משמעותיים בסביבתם באמצעות ניצול מרחבים הממלאים תפקידים חברתיים שונים. כך נוצרים מרחבים חדשים, לא-צפויים, שבהם הנגישות לספרים נעשית חלק מהיום-יום. מי שיודע לקרוא יקרא לעצמו או לאחרים; מי שלא יודע לקרוא יקשיב לקריאה או ידפדף בספר תוך העלאת השערות על הכתוב על פי התמונות והאיורים. כל אחד יכול לבחור באיזה ספר לקרוא או באיזה ספר לדפדף, ולאיזה ספר להקשיב - ללא התייחסות להישגים המצופים ממנו.

פתיחת ההזדמנות לקריאה בפני המשפחה והקהילה מאפשרת לעגן אותה בחייו של כל אחד מן הקוראים כפעילות בעלת יוקרה וערך חברתיים. בפעילות זו אפשר לראות אחרים קוראים ולראות את עצמנו קוראים עם אחרים - מראות נדירים בעבור משפחות אלה. מפגשים אלו מפתחים

אסטרטגיות ומיומנויות קריאה, מאפשרים הבניה של משמעות בחברותא ומחזקים את הביטחון העצמי כקוראים. המפגשים הללו מעודדים סקרנות, מרחיבים ידע, יוצרים גישה חיובית לערכים אסתטיים ומטפחים רגישות אמנותית. כל אלה משמשים תשתית לפיתוח הקוגניטיבי במסגרות הפורמליות, בבית הספר.

הפרויקטים הצליחו להעניק לקריאה מעמד גבוה ולהפוך אותה לפעילות נחשקת בקהילה. המעמד הזה הושג באמצעות קביעת מרחבים של זמן ומקום, באמצעות תדירותן הקבועה של הפעילויות והחגיגות שאפיינה אותן. את המאפיינים האלה יכול גם בית הספר לאמץ: להפגיש את התלמידים עם ספרים ועם קוראים אחרים כדי להחליף דעות, לשתף בגילויים, בשאלות ובפרשנויות; לקבוע זמנים ומקומות - שגרתיים ולא-שגרתיים - לקריאה במשך היום. אלה עשויים לתרום למעמדה של הקריאה בבית הספר.

תפיסת המורים את עצמם כמתווכים בין ילדים לבין ספרים היא חלק בלתי נפרד מהכשרת המורים, שהרי לכל מה שנאמר כאן יש אותו תוקף במסגרות הפורמליות כמו באלו הלא-פורמליות. נוסף על היכולת לבנות פרופילים קהילתיים ואישיים של הקוראים הפוטנציאליים, על הכשרה זו לכלול את היכולת לבחור ספרים ולתכנן מרחבי קריאה מגוונים בהקשרים בית ספריים שונים.

חשוב לציין כי שני סוגי קריאה התקיימו בו-זמנית בפרויקטים: הקריאה הדמומה, האישית והאינטימית, והקריאה בקול כפעילות חברתית משותפת. לכל אחת מן הקריאות יש מקום של כבוד בעידוד הקריאה. חשוב להכשיר מורים לקריאה מן הסוג השני, וחשוב שהם ינחו את תלמידיהם לקריאה בקול בפני אחרים. היכולת שלנו לחלוק עם אחרים את הקריאה היא חלק בלתי נפרד מהיותנו קוראים מיומנים.

והעיקר... אשרי המאמין... הפרויקטים התקיימו והצליחו בתקציבים דלים ובהפעלה של צוותים מצומצמים. האמונה בחשיבות הקריאה, האמונה בהיותה מידבקת כמו הצחוק, השמחה והתקווה, והאמונה ביכולתו של כל אחד באשר הוא, לקרוא וליהנות מקריאה - הן אלו שאפשרו את בנייתם של גשרים, שדרכם עברו מתווכים וקוראים אל מחוזות חדשים.

תמונות מתוך הפרויקט "ספרים ומשחקים מכאן לשם"

טְרָסָה, המתווכת, קוראת בפני קבוצה של אימהות וילדיהן. חוֹאֶנָה מעדיפה להתרחק לאחת מפינות החדר וליצור מרחב אינטימי לה ולבנה אוסקר, בן השנתיים.

אוסקר, היושב על ברכי אימו, מתבונן באיורים המלווים את הסיפור שהאם קוראת. מדי פעם הוא מתבונן בנוכחים האחרים בחדר, כאילו כדי לוודא שהם קשובים ועוקבים אחרי הקריאה של טרסה. מדי פעם טרסה קורצת אליו, כאילו מאשרת את השתייכותו למרחב הקריאה. היא בוודאי לא תשכח את הרגע שבו קיבלה עליה להיכנס למעגל הקריאה בחדר האוכל, בעת עבודתה כעובדת סוציאלית בשכונה. מאז היא קיבלה הכשרה קצרה והיא מגיעה פעמיים בשבוע לחדר האוכל הקהילתי, כדי לתווך בין הספרים לבין הילדים והוריהם, אחרי הארוחות.

תמונות מתוך הפרויקט " אנחנו קוראים... מה אתם קוראים? "

פֶּדְרִיקוֹ נשען על אופניו וממתין לבתו בכניסה למרפאה. זה הביקור השבועי שלה במסגרת תכנית מניעתית לילדים הסובלים מתת-משקל. פדריקו מתבונן בשתי ילדות שיושבות בכניסה למרפאה ליד סל גדול מלא ספרים. מְרָטָה, סטודנטית הגרה באזור, מנצלת את זמן ההמתנה כדי לקרוא להן ספרים מתוך הסל. כשבתו של פדריקו יוצאת, הוא מציע לקרוא לה מתוך הספרים שבסל. היא נענית בשמחה. היא יושבת בתוך סל האופניים ומקשיבה לקריאה של הספר שהיא בחרה.

תודה למינה הוכברג ולרונית גדיש מהאגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, שקראו והעירו בחפץ לב.